

האם סיוע לגוי יכול להחשב כמעשר כספים?

- א. פתיחה
ב. חיוב מעשר כספים: האם הוא חובה או רשות והאם הוא מדאורייתא או מדרבנן
ג. לאלו מטרות ניתן לייעד את כספי המעשר?
- ד. האם פעילות ארגון 'קדנה' היא 'דבר מצווה' או עזרה לעניים?
ה. סיכום ומסקנות למעשה

א. פתיחה

ארגון 'קדנה' (CADENA) נוסד על ידי יהודים ממקסיקו, ומופעל על ידיהם¹ (וכיום גם על ידי יהודים ממקומות נוספים בעולם). הארגון מגיש סיוע באזורי אסון, וכן באזורים הסובלים מעוני קיצוני, באמצעות פעולות מניעה מפני מפגעי טבע ועזרה בתחומים חיוניים שונים. לעיתים קרובות, פעולות הארגון נוגעות בהצלת חיים ממש. רוב הנעזרים בארגון אינם בני ברית, אך, כאמור, הארגון מופעל על ידי יהודים - וביניהם בני נוער, הלומדים את ערכי העזרה והסולידריות החברתית והאנושית דרך פעילות בארגון.

כמו כן, מתפרסמות מדי פעם בכלי התקשורת השונים ידיעות על עזרתו של הארגון, ומודגש שהוא ארגון של יהודי מקסיקו - ונמצא שם שמים מתקדש.

נשאלתי, האם תרומות הניתנות לארגון זה יכולות להחשב כ"מעשר כספים". בתשובה לשאלה זו, יש לבחון כמה נושאים:

- א. מקור דין מעשר כספים, האם הוא חובה או רשות, והאם יש סכום מחייב לנתינה.
- ב. אם נאמר שהוא חובה, לאלו מטרות ניתן לייעד את מעשר הכספים - האם דווקא לעניים, או לכל מטרה המוגדרת כמצווה.
- ג. האם מטרותיו של הארגון יכולות להיחשב כמצווה לצורך זה.

ב. חיוב מעשר כספים: האם הוא חובה או רשות והאם הוא מדאורייתא או מדרבנן²

מקור חיוב נתינת צדקה הוא בפסוק (דברים טו, ח): "פְּתַחַן תִּפְתָּח אֶת יְדֶךָ לֹ". ומי שאינו נותן צדקה לעני - הרי הוא עובר בלאו, שנאמר (שם ז): "לֹא תֹאמְרִין אֶת לְבַבְךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶךָ מֵאֲחִיךָ הָאֶבְיוֹן".

1 הארגון אף זכה שנציגתו הדליקה משואה בהר הרצל בטקס יום העצמאות הממלכתי של שנת תשפ"א.
2 והנה רבו כמו רבו האחרונים העוסקים בשאלה זו. מבין אלו שלא הבאתי בחלק זה של התשובה, אציין את ישכיל עבדי (א, יו"ד סי' יג [באורך רב]), ואת קנה בשם (א, קיג אות ג).

כמו כן אומר הפסוק (ויקרא כה, לה-לו): "וְכִי יִמּוֹךְ אֶחָיִךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךָ וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשָׁב וְיָחִי עִמָּךְ: ... וְיָחִי אֶחָיִךָ עִמָּךְ".

ומצוות אלו (ליתן ולא להתעלם) הן מצוות דאורייתא.³ והטור (יו"ד סי' רמז) האריך בנושא גודל המצווה, וכתב: "ומאד מאד צריך להיזהר בה יותר מכל מצוות עשה... וכמה פעמים ניצטוונו בה בעשה".

כמה יש ליתן? בתורה לא מבואר חיוב הנתינה כאחוז מסוים מכספו של הנותן או כסכום מסוים, אלא רק לפי המקבל - "דֵּי מַחְסְרוֹ אֲשֶׁר יַחְסֵר לוֹ" (דברים טו, ח). היינו לפי צורך המקבל, ולא לפי יכולת הנותן.

כמו כן, משמע בפשט התורה שאין חיוב קבוע בפני עצמו לתת צדקה, וכל החיוב נובע מקיומו של העני לפנינו; ומכאן, שאין חיוב ללכת לחפש למי לתת. ממילא, אין חיוב לתת באופן קבוע כל יום, או כל חודש, או כל פעם שמרוויחים כסף; אלא, החיוב נובע מסיטואציה חיצונית מסוימת (קיום העני) שמחייב את התגובה - נתינת הצדקה לפי צרכו. וכשאינ עני, או כשהוא נזקק לאחוז קטן מאוד מכספו של הנותן - שוב אין מחויב הנותן ליתן (כשאינ עני לפניו), או שהוא יוצא ידי חובה בנתינה מועטת בלבד, לפי צורך העני שלפניו. לכן, לפי פשט הפסוקים אין חיוב דאורייתא בנתינת מעשר או בנתינת צדקה קבועה בכלל.

עם זאת, התורה לא מגבילה את כמות הנתינה, והיה ניתן להבין שאם צורך העני או העניים שלפנינו⁴ שניתן להם אף מחצית כספנו או אולי אפילו כל כספנו - לכאורה החובה עלינו לדאוג "לכל מחסורם" בלי הגבלה של כמות הנתינה.

אמנם מובן שהדבר נוגד את ההיגיון הפשוט, שהרי אין אדם מחויב להפוך עצמו לעני בנתינת כל כספו לצדקה לפי צורך העניים; שכן, בעוונותינו הרבים, כסף כלה ועניים אינם כלים. וכך אכן כותב הרמב"ם (מתנות עניים ז, א): "מצות עשה ליתן צדקה לעניי ישראל כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת". היינו, כמות הנתינה תלויה אך ורק בצורך העני, ובתנאי שהנותן יכול לתת כמות זו; ואם לא יכול - נותן כמה שיכול.

ועדיין, יש לשאול מהם הגבולות של אותה יכולת. כלומר, האם היא ביחס להכנסותיו של הנותן? ביחס לצרכיו? אחוז קבוע שיש לתת?

בעניין גבולות הנתינה, נאמר בגמרא (כתובות נ, א; ובקצה: שם סז, ב; ערכין כה, א): "אמר רבי אילעא: באושא התקינו, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות... אמר רב נחמן, ואיתימא רב אחא בר יעקב: מאי קרא?

3 שבועות כה, א; רמב"ם מתנות עניים פ"ז הלכות א-ב; שו"ע יו"ד סי' רמז סע' א.

4 אותו 'צורך העני' יש להגדירו בנפרד, ואכמ"ל.

וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו [= שני עישורין, הווי להו חומש. רש"י] לך". ומשמע מהגמרא, שיש לתת עד חומש מנכסיו (20 אחוז).

אמנם, התוס' (תענית ט, א ד"ה עשר תעשר) הביאו דברי ספרי (שאינו בספרי שלפנינו): "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה. אין לי אלא תבואת זרעך שחייב במעשר, רבית ופרקמטיא וכל שאר רווחים מניין? תלמוד לומר, את כל". ממדרש זה משמע שהחוב לתת הוא עשירית, ולא חומש.

אמנם בגמרא בבבא בתרא (ט, א) מובא עוד שיעור פחות בהרבה: "אמר רב אסי לעולם אל ימנע אדם עצמו מלתת שלישית השקל בשנה..." (והוא סכום קטן מאוד).⁵ מפאת סתירה זו פסק בשו"ע על פי הרמב"ם ועוד ראשונים:

שיעור נתינתה: אם ידו משגת יתן כפי צורך עניים, ואם אין ידו משגת כל כך יתן עד חומש נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה מדה בינונית; פחות מכאן עין רעה... לעולם אל ימנע אדם עצמו פחות משלישית השקל לשנה, ואם נתן פחות מזה לא קיים מצוות צדקה. (שולחן ערוך יו"ד רמט, א-ב)

העולה מכאן שהחוב לתת צדקה ניתן לקיום בפחות ממעשר, אבל ראוי לתת מעשר לפחות, ועין יפה - עד חומש; אך אין ראוי לתת יותר מחומש.⁶

חוב נתינת מעשר, ניתן היה להבין בספרי המובא בתוספות שהוא חוב דאורייתא, שהרי הוא מרבה ממילת "כל" את כל ההכנסות - כגון "רבית ופרקמטיא" ו"שאר רווחים". אמנם נראה שהלימוד הזה הוא אסמכתא בעלמא, וכן בספרי (דברים פסקה קה) שלפנינו מבואר שההתייחסות בפסוק היא רק לדבר הגדל בשדה. לדוגמה, הספרי שלפנינו ממעט דבש וחלב; ומכאן, שלא בכל דבר יש חוב מעשר מדאורייתא.⁷

5 הערת עורך (ש"פ): שלישית השקל (עפ"י הרמב"ם והשו"ע) שווה למשקל שני דרהם, כ-6 גרם כסף (ויש שהגדילו מעט את המידה, מפני ששיערו בדרהם טורקי). נכון לכתובת שורות אלו, ערך משקל כזה של כסף טהור הוא פחות מעשרים ש"ח.

6 ביישוב הסתירה בין הגמרא בכתובות, הספרא ועוד מקורות, עיין בציץ אליעזר (חלק ט סימן א פרק א, אותיות ה-ז). תורף דבריו הוא שמדובר במדרגות שונות ואין חוב בנתינת שיעור מסוים, והחוב המינימלי הוא שליש השקל בשנה, עיין שם. בעניין נתינה יותר מחומש דנו באחרונים, ואכמ"ל.

7 בספר פניני הלכה (ליקוטים ב, פרק ו אות ז, [הר ברכה תשע"ה, עמוד 132]) כתב שדעת מיעוט פוסקים שהחוב הוא מהתורה, וציין לתוס' שהזכרתי. ולכאורה אין נראה שכוונת התוס' לומר שהוא חוב דאורייתא, אלא כל מגמתם להראות חשיבות המעשר. כך נראה מבואר בסיפור שמוכר בהמשך דבריהם, שאינו סיפור הלכתי אלא מוסרי, והתוס' מקשרים ביניהם במילים "והכי נמי", ומשמע שהסיפור השני מציג את אותו רעיון.

כתב הב"ח:

... מיהו אין זה [= שאסור לתת מעשר עני לכיס של צדקה או לפדיון שבויים] אלא במעשר שני מזרע הארץ שהיא מצוות עשה מן התורה, אבל מה שאדם מעשר ממנה שמרוויח במשא ומתן ככספים ושאר רווחים אינו בכלל זה, ויכול ליתן ממנו לצדקה ולפדיון שבויים שהרי אינו חייב בה לא מן התורה ולא מדרבנן.

(ב"ח יו"ד שלא, יט ד"ה ומ"ש ואין נותנין)

לפי הב"ח, אין שום חיוב בנתינת מעשר כספים - אפילו לא מדרבנן, וודאי שלא מהתורה. וכדברי הב"ח נראה בכמה אחרונים.⁸

אמנם הט"ז (יו"ד שלא, לב) כתב שנראה מדברי הטור ושו"ע (תחילת סי' רמט) שיש חובה לתת, שהרי יש חיוב גמור לתת צדקה; ומכך מבין הט"ז שהוא חיוב דרבנן.⁹

בשו"ת שבות יעקב (ב, פה) השיב על דבריו של הט"ז לתרץ דברי הב"ח שחיוב זה לא הובא בש"ס, וכן משמעות דברי גדולי הפוסקים הראשונים שהשמיטו דין מעשר כספים בזמן הזה, וגם הרמב"ם והשו"ע כתבו ש"אל ימנע" אדם מלתת שלישיית השקל בשנה, משמע שאין מעשר כספים חובה. וכן בשו"ת חוות יאיר (סי' רכד) כתב שאילו היה דין מעשר כספים דרבנן לא היו ישראל קדושים מקילים בו.

ומרן החיד"א (ברכי יוסף יו"ד רמט, ג) השיב על דברי החוות יאיר, שמה שלא נהגו ישראל הוא משום מה שאמרו חז"ל שהזון בניו ובנותיו נחשב לצדקה (כתובות נ, א), ולרוב יותר ממחצית מהוצאותיו של אדם הן על בניו הקטנים (ויש להשיב על כך מאותם שאין להם בנים קטנים, או שזקנו וכבר אינם מטופלים בילדים, ואף על פי כן לא מצינו שהחלו לתת מעשר כספים. ומלבד מה ששוברו בצידו, שאם כן פטורים גם כיום, שהמציאות כידוע לא השתנתה, והוצאות הבנים הן כבדות ולרוב הרבה למעלה מ-10 אחוז מהרווח, ואם כן יוצאים ידי חובה בטיפול בבניהם).

ובפתחי תשובה (יו"ד שלא, יב) מצא מקור בראשונים לדברי הב"ח, והוא מתשובת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סי' עד), שכותב שאין חיוב לתת מעשר והוא מנהג בעלמא. אמנם מביא

וכן העלה בציץ אליעזר (חלק ט סי' א פרק א אות ז) שהדרשה היא רמז ואסמכתא, עיין שם; וכן דעת חלקת יעקב (יו"ד סי' קלז) ושו"ת שבט סופר (יו"ד סי' פד השני), ושו"ת יהודה יעלה (אסאד) (חלק א יו"ד סי' שלד), ושו"ת משפטי עוזיאל (כרך ב יו"ד סי' מד).

8 כן משמע בדעת שבט הלוי (חלק ט סימן ר אות א), וביהודה יעלה (אסאד) (חלק א יו"ד סי' שלד) כתב שאין חיוב לרובא דעלמא, אמנם מי שמנהג אבותיו בידו - "אל תיטוש תורת אמך" כתיב.

9 וכן דעת הנודע ביהודה (קמא, יו"ד סי' עג), עיין ציץ אליעזר (חלק ט סי' א פרק א אות יא). ובשו"ת יחיה דעת (ג, עו אות ב) מביא עוד מדעות הפוסקים שהוא מדרבנן.

שם מספר משנת חכמים, ש"אם נהג הוי כמו מנהג של מצווה, שאין לבטל".¹⁰ מרן הגר"ע יוסף (יחווה דעת ג, עו אות ה) השיב על כך שהוי כמקדיש דבר שאינו בא לעולם, ומכל מקום מהיות טוב ראוי לבצע התרת נדרים.¹¹

וכן כתב בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' קלז) שאין חיוב גמור רק מצוות צדקה בעלמא (אם לא שנהג כך זמן רב, ובכך עשאו נדר), על פי תשובות החוות יאיר (סי' רכד) ופני יהושע (א, או"ח ב). וכן משמע מסקנת שו"ת שבט סופר (יו"ד סי' פד השני).

לסיכום: שנוי במחלוקת אחרונים (ואולי אף ראשונים) אם יש חיוב לתת מעשר מצד חיוב מצוות צדקה, או שהוא מנהג בעלמא, שתקף רק לגבי מי שנהג בו כבר.

וודאי לאותם הסוברים שאין חיוב, אם ירצה לתת מעשר לכל דבר הנראה בעיניו כדבר טוב - אין עיכוב בדבר, ו'מי יאמר לו מה תעשה', כיון שאינו חיוב; ובכלל זה, יכול לתת למטרות החשובות של ארגון 'קדנה' (אם לא שנהג כבר באופן שהפך להיות נדר לתת לעניים וכדו', שאז זקוק להתרת נדרים). אמנם עדיין יש לדון לדעת אלו הסוברים שהוא חובה: האם חובת המעשר מתקיימת בנתינה ל'קדנה'?

ג. לאלו מטרות ניתן לייעד את כספי המעשר?

כתב בספר מהרי"ל (הלכות ראש השנה אות ג), והביאו הרמ"א בדרכי משה (יו"ד רמט, ב): "ואותן בני אדם הנותנים מעשר שלהן לנרות בית הכנסת, שלא כדין הם עושים דהמעשר שייך להנות בו עניים". וכן פסק הרמ"א (שם סע' א). ולפי זה, לכאורה, יש לייעד את כספי מעשר הכספים אך ורק לעניים. הגר"א (שם ס"ק ה) ציין כמקור לדברי המהרי"ל והרמ"א את דברי הגמרא ש"כל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין" (ביצה י"ט, ב), ובהמשך נתייחס לדבריו.

אמנם הדרישה (יו"ד רמט, א), לאחר שמביא את דברי הרמ"א, מביא את דברי תשובת הר"ד מנחם (מעיל צדק) ש"כל מצווה שתבוא לידו, כגון להיות בעל ברית או להכניס חתן וכלה

10 וכן דעת המנחת יצחק (ה, לד אות ג), שמי שנהג כבר להפריש מעשר כספים - יש לו להתייחס למעשר כספים כנדר. ועי' ציץ אליעזר (חלק ט סי' א פרק א, אותיות ט-י) ויחווה דעת (חלק ג סי' עו אות א) שציינו לעוד שסברו כן.

11 וכן בערוגת הבשם (יו"ד סי' רכ) כתב שאף אם מנהגו היה לתת רק לעניים לא נחשב נדר, כי הוא דבר שלא בא לעולם, ויכול לתת למטרה אחרת אם עוד לא הפריש את המעשר (שאם הפריש, מסתמא זכו בו עניים).

וכן משמע בשו"ת מנחת יצחק (ה, לד סוף אות ט), שיכול להישאל על נדרו אם נהג חומרה בעניין מסוים (שם עוסק בשאלה האם מה שמשלם מס לממשלה נחשב כחלק מהרווח וצריך לתת עליו מעשר כספים). עוד כתב שם (באותו נידון), שיתכן שמה שלא הפריש עדיין הוי דבר שלא בא לעולם, בדומה לסברת הגר"ע יוסף וצ"ל לגבי מעשר כספים בכלל, אך כתב כן "אם השעתא דחיקא ליה".

לחופה וכיו"ב, וכן לקנות ספרים ללמוד בהן ולהשאילן לאחרים ללמוד בהן, אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה אותה מצוה - יכול לקנות מן המעשר". כלומר, לפחות במקרים שבהם היה נמנע ממנו לעשות את המצווה האחרת אם לא היה משתמש במעשר הכספים בשבילה - יכול להשתמש בכספי המעשר. תשובה זו מובאת גם בש"ך (שם, ג) ובט"ז (שם, א), ונראה שהם פוסקים כך הלכה למעשה.

וביחס לדברי הרמ"א (ש"אין לעשות ממעשר שלו דבר מצוה... רק יתנו לעניים) כתב באר הגולה (שם, ה): "פירוש, שבלאו הכי מחויב על כל פנים לעשות מצוה זו, ורוצה לפטור ממנה במעשר - אינו רשאי; אבל אי רוצה לעשות בו מצוה שאינו כבר מחויב - רשאי".

ונ"ל, שכך ניתן להבין את הערת הגר"א שהזכרתי, שציין כמקור לדברי הרמ"א והמהרי"ל את "כל דבר שבחובה אינו בא אלא מן החולין": מה שכתב הרמ"א שלא ניתן לתת למצוות אחרות היינו דווקא 'דבר שבחובה', שכיון שהיה מחויב על כל פנים בקיום המצווה - אינו רשאי לקיימה בנתינת מעשר כספים, שהוא חיוב אחר ונפרד; אמנם אם אינו דבר שבחובה - ניתן ליתנו ממעשר כספים, אף על פי שאינו צדקה לעניים.

ובפתחי תשובה (י"ד רמט, ב) העיר שלפי זה לא חלקו מהרי"ל ור' מנחם מעיל צדק, וכן כתב הציץ אליעזר (ט, א פרק ב אות ב).

אמנם בתשובת חתם סופר (ב [י"ד], רלא) דחה דברי באר הגולה, דהמהרי"ל כתב להדיא לתת דווקא לעניים, אך כתב שכל זה דווקא שהנהיג מתחילה לתת לעניים. אך אם מתחילה החליט לתת ממעשר הכספים לכל דבר מצווה - רשאי לעשות כן אף לדעת המהרי"ל.

ואילו מסקנת שו"ת קנה בשם (א, קיג אות ד), לאחר דיון ארוך בדברי הפוסקים, היא שאם התנה מתחילה ליתן המעשר לכל דבר מצווה, וכן בתנאי שלא יכול לקיים אותה מצווה ממקום אחר - אז מותר לקיימה ממעשר כספים. אמנם, אם לא התנה מתחילה - אין להקל נגד דברי הרמ"א והמהרי"ל.

ובציץ אליעזר (ט, א פרק ב אות ד) יישב באופן אחר בין המהרי"ל לתשובת ר' מנחם מעיל צדק, שכל הדוגמאות שהביא ר' מנחם מעיל צדק היינו באופן שבסופו של דבר הכסף נופל לכיסם של עניים: הכנסת כלה, או להיות בעל ברית, היינו שישלם לעני נצרך לעשות הברית באופן שהוא יהיה הסנדק, או לקנות ספרים על מנת שיוכלו ללמוד בהם הנצרכים לספרים (שהם כעניים, כיוון שחסר להם מזון רוחני). ואין איסור בכך שאגב שהכסף יגיע לעניים תגיע לידו מצווה נוספת, כגון הכנסת כלה או סנדק או לימוד תורה - שהרי טובת ההנאה במעשר היא שלו. ואילו הדוגמה במהרי"ל, של קניית נרות לבית כנסת - אינה באופן שיגיע הכסף לעניים, ולכן אסור. ולפי זה חובה שכסף מעשר יגיע לעניים דווקא, וחיזק דבריו מעוד אחרונים.¹²

ובשו"ת בצל החכמה (ד, קסא אות ז) כתב שאמנם יש להבין כן בדעת ה"ט"ז, אך לדעת הש"ך מעשר כספים צריך להיות לעניים באופן עקרוני, ובכל זאת אם יש מצווה שלא היה בידו

לקיימה ולא היה מקיימה אם לא מכספי מעשר יכול לקיימה מכספי מעשר. וכך היא מסקנתו של בעל בצל החכמה להלכה.

וכן הציץ אליעזר (ט, א פרק ב אות ג) עצמו מביא את דעת הב"ח (יו"ד שלא, יט ד"ה ומ"ש ואין נותנין, הובא לעיל עמ' 191) שאפילו דברים שמחויבים בהם ניתן לשלם במעשר כספים שהרי מעשר כספים אינו חובה. והביא הציץ אליעזר (שם פרק ד אות ד) שכדעת הב"ח פסק בשו"ת פני יהושע (או"ח א, ב) שיכול לשלם חובות שהטילו עליו בענייני צדקה מכספי מעשר, אף על פי שהוא מחויב לשלם צדקה זו. ואף על פי שנראה שמסקנת הציץ אליעזר (שם בפרק ב) שיש לתת רק לעניים (מפאת חילוקו בין דברי המהר"מ והמהרי"ל), שוב בפרק ה' מוכיח בהוכחות רבות שהמנהג לתת לכל דבר מצווה, ובשאר מקומות (כ, לה; מב) כותב בפשטות שמותר לתת מעשר כספים לכל דבר מצווה (אם לא שפירש שרוצה ליתן מעשר שלו לעניים).

וסומך הציץ אליעזר דבריו (בחלק ט ס' א פרק ה אות ו) על גרסת הירושלמי (פאה א, ה) "באושה נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה" (או "למצות"), משמע שעיקר תקנת אושה לכל דבר מצווה, ולא דווקא לעניים. ובגמרא דילן (כתובות נ, א) הגירסה "המבזבו אל יבזבו יותר מחומש", ולא כתיב "לצדקה" - ומשמע לכל דבר מצווה.

ובשו"ת תשובה מאהבה (א, פז) סובר שבמקום שלא נהגו לתת מעשר כספים - רשאי לעשותו לכל דבר מצווה אפילו לדבר שמחויב בו, שהוי כנדר, ולפיכך 'הלך אחר לשון בני אדם'; אלא אם כן אמר בפירוש שהוא לצורך עניים. ובמקום שנהגו להפריש מעשר כספים - יש לו דין מעשר עני ממש.

ובערוגת הבושם (יו"ד ס' רכ) מחלק בין כסף שכבר ניתן בסתם - שהוא לעניים, לבין כסף שעדיין לא הפריש - שכיון שלא הפריש לא נחשב נדר מה שרגיל לתת לעניים, כיון שהוא 'דבר שלא בא לעולם', ורשאי להקדישו למצוות אחרות.

12 עי' בדבריו (חלק ט ס' א פרק ב אות ז), שפירש כן גם בדעת הט"ז (יו"ד רמט, א), והביא הציץ אליעזר (שם אות ו) עוד את דברי שיירי כנסת הגדולה (יו"ד ס' רמט הגהות טור אות א) ובית דינו של שלמה (יו"ד ס' א) שסברו כן. והוסיף עליהם (שם בפרק ג אותיות ד-ה) מחת"ס (ב [יו"ד] רלא) והלבוש (יו"ד [עטרת זהב] רמט, א) ומספר נחלת שבעה (ס' ח אות ז ס"ב) ושו"ת פרי השדה (ב, יט). וכן דעת פרי יצחק (ב, כז), שבות יעקב (ה, פה), שו"ת אמרי יושר (ב, קלו), וכן נוטה דעת הגאון הראשון לציון הרב עזריאל זצ"ל (משפטי עזריאל ב, יו"ד מד). ועוד האריך הציץ אליעזר (שם בפרק ב אות ה) לפלפל בהיתר קניית ספרים מכסף מעשר, ואכמ"ל.

[וכן משמע בספר נהר מצרים (הל' צדקה ומעשר ממון, מערכת "דברים שמותר לעשותם ממועות המעשר") שנראה בכלל הסעיפים שמתיר רק דברים הקשורים לעניים. אמנם עיין שם אות יב, שמתיר להוסיף הידור מצווה מן המעשר, לכאורה נגד כל דבריו שם; וצ"ע].

וכמדומה, שהמנהג כיום לתת מעשר כספים לכל מטרה - ובלבד שתחשב למצווה. וכן כתב בספר פניני הלכה (ליקוטים ב, ו, יא [הר ברכה תשע"ה, עמ' 139]) שהמנהג למעשה שאפשר לתת את המעשר גם לשאר צורכי מצווה, כגון בניית בית כנסת או יישוב הארץ; אלא שלכתחילה יש להעדיף ליתנו לעניים או ללומדי תורה. וכן כתבו עוד אחרונים שהמנהג להקל.¹³ ומכל מקום, ראוי ללמד הצעירים המתחילים להפריש מעשר כספים - שיעשו תנאי, בתחילת מנהגם להפריש, שיהיה מיועד לכל דבר מצווה.¹⁴

לסיכום: נחלקו האחרונים האם ניתן לתת מעשר כספים לכל דבר מצווה או דווקא לעניים, ולחלק מהדעות הדין תלוי במנהג, או במה שנהג המפריש מתחילה. ומכל מקום, המנהג הרווח לתת מעשר כספים לכל דבר מצווה.

ומעתה, יש לדון האם פעילות ארגון 'קדנה' נחשבת כדבר מצווה.

ד. האם פעילות ארגון 'קדנה' היא 'דבר מצווה' או עזרה לעניים?

ניתן לדון בנוגע לשלושה דברים היכולים להיות מוגדרים כמצווה בפעילות 'קדנה': א. סיוע לנזקקים והצלת חיים. ב. קידוש השם. ג. חינוך (לנוער היהודי המתנדב בארגון). ובהמשך הדין יתברר שיש לדון גם מצד מצוות "והלכת בדרכיו".

בתוך דיון זה, יש לעסוק בשאלה קשה וחשובה: האם סיוע לגויים נחשב כמצווה - ואם כן, לאיזו מצווה יחשב?

שנינו (גיטין נט, א): "אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום? ... אין ממחין ביד עניי עובדי כוכבים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום". ובגמרא (שם סא, א): "תנו רבנן: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום."

ובתוספתא:

עיר שיש בה ישראל ועובדי כוכבים הפרנסין גובין מישראל ומעובדי כוכבים מפני דרכי שלום, ומפרנסין עניי עובדי כוכבים ועניי ישראל מפני דרכי שלום, ומספידין

13 שבט הלוי (י, קסה אות ז) כתב: "ומנהג להקל בזה אם אי אפשר להתקיים המצווה רק אם לוקחים בכסף מעשר כספים" (וכן פסק בחלק יא סי' רכט סע' א, ושם לא כתב התנאי ד"אם אי אפשר להתקיים המצווה"). וכן דעת שו"ת שבט סופר (יו"ד סי' פד השני, אם אינו יכול לשלם מכסף שלו), משיב דבר (ב, עו) ועוד.

14 ועל ידי תנאי זה יצאו ידי דעת החתם סופר (ב [יו"ד], רלא) שהזכרתי (לעיל עמ' 6). ובעניין תנאי זה, ומה הדין במקרים שבהם לא עשוהו וכו', האריך בשו"ת בצל החכמה (ד, קסא, ועיין שם עוד סי' קסג בסיכום דבריו).

וקוברין מתי עובדי כוכבים מפני דרכי שלום, מנחמין אבילי עובדי כוכבים מפני דרכי שלום.

(תוספתא גיטין ג, יח)

משמע לכאורה שאין אדם מקיים מצוות צדקה (או מצווה אחרת) בנתינת צדקה לגוי, אלא נותן רק "מפני דרכי שלום" ואין בדבר מצווה עצמית.

וכן ברמב"ם (מתנות עניים ז, ז): "מפרנסין ומכסין עניי גויים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום".¹⁵ ובטור (יו"ד סי' קנא [דף רמט, ב-רנ, א]) (וגם בשו"ע (שם סע' יב): "וכן מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם... משום דרכי שלום".¹⁶ 'היתר' שנינו, 'מצווה' לא שנינו.

יתירה מזאת כתב הט"ז:

... באמת אין חילוק בין עם עניי ישראל או לא [אם יש שם גם עניי מישאל או רק עניי גויים - ג"ט], אלא דהברייתא נזהר, שלא תאמר הא דאמר "מפרנסין עניי עובדי כוכבים" הוא מצווה בזה, על כן אמר "עם עניי ישראל", דזה פשוט דאין לומר דגם בהם יש מצוה כמו בישראל או אפילו קצת פחות מזה, זה אי אפשר, דבישראל יש מצוה מן התורה ועובד כוכבים הוא מפני דרכי שלום לחוד... אלא ודאי להורות שאין איסור בדבר... להורות שאין הדבר משום מצווה אלא היתרא קמ"ל... וגם הטור שכתב בהדיא מותר לפרנס ענייהם הרי שכתב בפרוש לשון היתר...

(ט"ז יו"ד קנא, ט)

העולה מדברי הט"ז, שהנותן צדקה לגוי אינו מקיים שום מצווה; אלא שמותר הדבר (ואולי אף חובה לפעמים) מפני דרכי שלום.

אמנם, בשו"ת התעוררות תשובה (א, קסו) מדקדק: מדוע בתוספתא מוסיף על הברייתא דבתלמודא דילן עוד שני דברים - שמספידיים ומנחמים? ומתקן: "לפי מה שמפרשים 'מפני דרכי שלום' היינו דאם לא נעשה גמילות חסדים זה גם להם אז יהא להם איבה וישנאו אותנו ויעשו לנו חלילה רעה, וזה לא שייך כל כך גבי הספד וניחום דגם בישראל אין מספידין כולם... אין מזה איבה כל כך". כלומר, בניחום והספד אין חשש איבה, ולכן באה התוספתא לומר שיש

15 ועיין עוד ברמב"ם עבודה זרה וחוקות הגויים י, ה.

16 עיין שם בב"ח (אות יא, ד"ה וכן מותר) (וכן בב"י יו"ד תחילת סימן שסז) שמבאר מחלוקת ראשונים האם מפרנסים עניי נכרים דווקא עם עניי ישראל או גם בפני עצמם, ומסיים "וכבר נהגו לפרנס ענייהם אף בלא עניי ישראל". וכן פסקו הפרישה (ס"ק כא) והש"ך (ס"ק יט), וכן משמעות דברי הט"ז (ס"ק ט). ולדעת הגר"א (יו"ד סי' רנא ס"ק ב) הוא מחלוקת בין השו"ע לרמ"א, ולדעת הרמ"א מפרנסים עניי גויים דווקא כשהם עם עניי ישראל. ועיין עוד בנושאי הכלים על ההג"ה בסימן רנא סעיף א.

לעשות דברים אלו אף שאין בהם איבה מפני דרכי שלום. ואם אינו איבה, הרי שהוא משום שיש עניין חיובי במעשה, כלומר לכאורה יש בו משום מצווה.

והנה הטור והשו"ע (יו"ד סי' שסז) פסקו כדברי התוספתא, ואם כן אף במקום שאין חשש איבה כל כך - יש 'דרכי שלום' ומצווה לגמול חסד עם גויים. ומשמע מדברי ההתעוררות תשובה (ומוכח עוד יותר מהמשך דבריו שאביא לקמן), שיש מצווה מפני 'דרכי שלום', ולא רק היתר.

ובהמשך דבריו מדקדק הרב התעוררות תשובה בדברי הרמב"ם, שכתב:

וכן ייראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווים להחיותו, שנאמר לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה. וזה שאמרו חכמים 'אין כופלין להן שלום' - בגויים, לא בגר תושב. אפילו הגויים, צוו חכמים לבקר חוליהם ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום. הרי נאמר: 'טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיו'. ונאמר: 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'.

(רמב"ם מלכים י, יב)

ומבאר ההתעוררות תשובה:

הנה, יש מפרשים 'דרכי שלום' היינו שלא יהא איבה להם, וישנאו אותנו לנקום בנו... אבל הרמב"ם מפרש טעמא שנתיבות התורה המה נעימים ודרכיה שלום, כוונתו כי דרכי התורה נעימים ושלום, לכן נעשה את כל זה; וגם היא כבוד התורה והאמונה לאומת ישראל.

ועוד מוסיף הרמב"ם משום רחמיו על כל מעשיו כתיב, ויש לפרש כוונתו בזה ממילא מוכח שרצון הקב"ה שנעשה להם כל זה כי הדבק במידותיו כמו שהוא רחמיו על כל מעשיו כן אנחנו נלך במידותיו ולרחם על כולם.

(התעוררות לתשובה א, קסו)

[אגב נעיר שמצינו בדבריו שתי מצוות שניתן לאוקי באתרין בעניין ארגון 'קדנה'. הראשונה היא כבוד התורה וישראל, שיאמרו שישראל בעלי חסדים הם. ובעניין 'קדנה', אנו רואים שאמצעי התקשורת מפרסמים על מעשיו הטובים של ארגון זה ומציינים שהוא מטעם הקהילה היהודית במקסיקו (ובאופן דומה יש לומר כאשר מדינת ישראל שולחת משלחות הצלה לאזורי אסון, ומתעלה שמם של ישראל בעולם). המצווה השנייה היא הליכה בדרכיו של הקב"ה, שהיא מצוות עשה - כמבואר ברמב"ם ריש הלכות דעות: "יש בכללן אחת עשרה מצוות... א. להדמות בדרכיו"¹⁷].

וממשיך ההתעוררות תשובה ומבאר, שיש מחלוקת למעשה בין הרמב"ם לבין הב"י והט"ז:

ויש עוד נפקא מינה: טעם איבה ושינקמו בנו זה שייך כל זמן שאנו ביניהם בגלות אבל אם אנו בארצנו וידינו תקיפה עליהם לא שייך חשש שיעשו לנו רעה, מכל מקום טעמא דהרמב"ם משום רחמיו על כל מעשיו ומשום שנתיות התורה שלום שייך גם אם ידינו תקיפה הוא... ויש לומר שהב"י מפרש 'דרכי שלום' שלא יהא איבה לנו... ואין זה מצווה רק להסיר האיבה מעלינו, אבל לפי פירוש הרמב"ם דרכי שלום משום כבוד נתיבות שלום דרכי התורה ונתכבדת התורה וטוב דרכיה בעיני האומות וכבוד ישראל מצוה באמת איכא... והט"ז בסימן קנ"א דקדק דאשמועינין הפוסקים דמותר... ולי נראה... קמ"ל דמשום דרכי שלום מותר או משום שהוא מצוה בעצמותו ואנו עושים זה לשם מצוה או משום איבה שלא ינקמו בנו.

(שם)

[עוד דן שם בהמשך התשובה בדין גר תושב, ומעלה שבימינו יש לדון את הגויים כשוגגים ולא כעובדי עבודה זרה. ואכמ"ל].¹⁸

ובסוף דבריו: ובעשייתן להם גמ"ח יש לומר שיש שכר ומצוה ויש לכל אלו לעשותם וקידוש ה' ויקר אמונת היהודים שמטיבים לכל הרי הוא אומר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו וכתב דרכיה דרכי נועם ונתיבותיה שלום עכ"ל.

העולה מדבריו, שתרומה לארגון כמו 'קדנה', שיש בו הליכה בדרכי של הקב"ה, קידוש ה' והליכה בדרכי התורה שדרכיה נועם ונתיבותיה שלום - יש בה משום מצווה, וממילא ניתן ליתן מעשר כספים לצורך מטרה נעלה זו. אמנם, לסוברים שיש ליתן לעניים דווקא, התרומה הרי אינה נחשבת עזרה לעניים, אלא רק קידוש ה' והליכה בדרכי (אלא, שכבר ביררתי בחלק ב' של התשובה, שהמנהג הרווח אינו ליתן דווקא לעניים).

ומצאנו לו חבר בפרוש הדין של דרכי שלום כמצווה חיובית ולא רק הסרת איבה בספר שבט מיהודה (חלק ג שער א סימן ע) למרן הרב הראשי, הרב אונטרמן זצ"ל, שכתב: "יש איפוא צורך לפרש את המובן האמתי של המושג 'דרכי שלום', שאינו בבחינת מידת חסידות ולא כאמצעי להגן על עצמנו, אלא נובע מעצם המוסר של תורתנו הקדושה".

תקלא-תקלד), שם דן הרב הנזיר (רבנו דוד כהן) בשאלה האם תיקון המידות גם למצווה יחשב, ואכמ"ל.

18 אגב נעיר שדווקא אותו גדול וחסיד בעל התעוררות תשובה, שלבו היה מלא אהבה על כל בריותיו של הקב"ה ללמד זכות עליהם ולקרבתם ולהרבות אהבה עליהם, מה עלה לו בסופו בעוונותינו הרבים, שלאחר שהגיע לגבורות ולזקנה מופלגת הובלו הוא ובני קהילתו לגיא ההריגה אושוויץ ונרצח שם בידי בני עוולה. ירא ה' וישפוט, ויתקיים בו מקרא שכתוב "וניקיתי", דמם לא ניקיתי" (יואל ד, כא), ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

הוא מביא כראיה לדבריו את דברי הרמב"ם בהלכות מלכים (שהביא כבר ההתעוררות תשובה), שהטעם ש"מפרנסים ענייהם" וכו' הוא מפני ש"טוב ה' לכל" וכו'. ובהמשך דבריו מביא ראיות לכך שהכלל 'דרכיה דרכי נועם' "יש לו הכרעה בהלכות גדולות בתורה", ומסיק:

ואם החלק הראשון של הכתוב "דרכיה דרכי נועם" משמש יסוד להלכות שבתורה, בודאי גם סוף הכתוב "וכל נתיבותיה שלום" גם כן מכריע בפירושם של דברי התורה הנוגעים להלכה. ולכן מביא הרמב"ם את הפסוק הזה כשורש שממנו נובעת סמכות החכמים לתקן תקנות מפני דרכי שלום. ואף על פי שהתקנה עצמה היא מדברי סופרים, השורש שלה יונק מהכתוב שנתיות התורה הן שלום.

ובכן למדין אנו כי דרכי התורה ונתיבותיה הן בנועם ובשלום, ובמקוונות להמטרה הגדולה שלנו, להידמות במעשינו לבורא יתברך; מה הוא טוב ומרחם לכל, אף אתה תשאף להיות טוב ומרחם לכל. ולכן הרמב"ם מביא כיסוד ושורש להתקנות האמורות לעשות צדקה וחסד גם לגויים את הכתוב "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" שהיא המטרה לשאיפותינו, ואחר כך "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" שהן מובילות למטרה זו. (שם)

הרי בפנינו שנים מגדולי האחרונים, שפוסקים שסיוע לגויים הרי הוא מצווה מן התורה - מצד הליכה בדרכיו של ה', או מצד קידוש ה' והגדלת שמם של ישראל בעולם.

לסיכום: נחלקו האחרונים האם סיוע לגוי צריך להיעשות רק מפני 'דרכי שלום' (כדעת הט"ז ועוד, שטעם זה מתיר לסייע, אך לא הופך את הסיוע למצווה), או שהוא מצווה חיובית - הליכה בדרכיו של ה', והגדלת כבוד התורה והאמונה בה'. לדעת אלו הרואים בכך מצווה חיובית, וודאי שיש להחשיב את פעילות 'קדנה' כמצווה מן התורה. גם לדעת האחרונים שסיוע לגויים צריך להיעשות רק מפני 'דרכי שלום' (ועל פי ההבנה ש'דרכי שלום' הן טעם להיתר ולא למצווה), הרי שכשהדבר נעשה בריש גלי נראה לכאורה שיש בסיוע כזה קיום של מצוות קידוש השם (אם כי הפעולות לא נעשות לשם מטרה זו).

ה. סיכום ומסקנות למעשה

ראינו, אם כן, שעל כל אחד מסעיפי הדיון נחלקו גדולי ישראל. ראשית, הבאנו את המחלוקת האם ישנו חיוב לתת מעשר כספים או לא, ואם יש חיוב - האם הוא מדרבנן, או בתורת מנהג בעלמא. כמו כן, ראינו שגם אם יש חיוב - יש מחלוקת האם ניתן ליעד את כספי המעשר לכל מצווה, או דווקא למצוות צדקה לעניים. לבסוף, למדנו שנחלקו האחרונים האם סיוע לגוי נחשב למצווה מצד עצמה.

לכן, נראה שהלכה למעשה, לפי המנהג הנהוג לתת מעשר כספים לענייני מצווה אחרים (ובלבד שעניינים אלו הם אכן מצוות), בצירוף הדעה שאין חובה כלל לתת מעשר, ניתן

להחשיב תרומה לארגון 'קדנה' כמעשר כספים, כיון שבפעילות הארגון מתקיימות המצוות של קידוש ה' (אף לדעת הט"ז, שאין קיום של מצווה עצמית בסיוע לגוי משום 'דרכי שלום') והליכה בדרכיו של ה' (לדעת ההתעוררות תשובה והרב אונטרמן). (וייתכן שמתקיימת כאן מצווה נוספת - בחינוך הנוער, ואכמ"ל).

כמובן, כל מה שכתבתי עד כה לא בא לסתור את הכלל הפשוט בענייני צדקה ש"עניי עירך קודמים", ומתוך כך - שבסדר העדיפויות של נתינת הצדקה יש להעדיף עניי ישראל ו"כל הקרוב קרוב קודם". אלא, שאם צדקו דבריי, עולה שלאחר העזרה הראויה לעניי ישראל - גם עזרה לגויים במצבי מצוקה נחשבת למצווה, ויכולה להיחשב כחלק ממעשר הכספים.

(ולכן ראוי שלפחות חלק מכספי המעשר ייתן לעניים ישראלים דווקא, וחלק אחר יוכל לתת למטרות אחרות שמוגדרות כמצווה - כגון ארגון 'קדנה' או מטרה אחרת).¹⁹

19 כעין מה שכתב בספר שבט הלוי (חלק י סימן קסה אות ז), בנידון אחר: "ומנהג להקל בזה... וגם אם לוקחים רק חצי מעשר כספים לצורך זה ושאר לעניינים, זאת ההוראה בדרך כלל".